

บทที่สี่

รูป (Form) ของบทละครเรื่องมัทนะพาธา

เนื่องจากมัทนะพาธาเป็นวรรณคดีจำพวกบทละคร การวิจารณ์จะต้อง
เปิดแนวทางรูปละครเข้ามาจับประกอบไปกับรูปวรรณคดี จึงจะประจักษ์คุณค่าในทาง
นาฏศิลป์ และวรรณคดีรวมกันไป ในที่นี้จะพูดถึงการละครของไทยให้เห็นเป็นเค้า
มูลมาโดยลำดับก่อน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงอธิบาย
ไว้ในหนังสือ "ตำนานเรื่องละครอิเหนา" ถึงเรื่องการละครของไทยว่า การเล่น
ละครของไทยแต่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เราได้แบบอย่างมาจากอินเดีย มีลักษณะ
ที่เรียกกันว่า "ละครรำ" ตามคำอธิบายนี้เราจะเห็นได้ว่า เมื่อเราได้แบบละคร
รำมาแล้ว การละครของไทยก็ได้ดำเนินมาเป็นแบบละครรำนี้ตลอดมาจนถึงสมัยรัตน
โกสินทร์ ตลอดเวลาอันมีช้านานนี้ ละครแบบอื่น ๆ นอกไปจากละครรำยังไม่เกิดขึ้น
แม้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นเวลาที่การ
ละครของไทยเฟื่องฟูอย่างถึง ก็เป็นแต่ความเจริญในศิลปการฟ้อนรำของละครเทา
นั้น การคลี่คลายชบหายตัวของแบบละครที่เรียกกันว่า ละครพูด ละครร้อง หรือ
แบบละครอื่น ๆ อย่างที่มีในสมัยหลัง ๆ มานี้ นั้น พึ่งจะเริ่มปรากฏขึ้นต่อสมัยสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้า ปฐมมหाराช รัชกาลที่ ๕ นี้เอง

การแสดงละครรำมีกระบวนการวิธีเล่นแตกต่างออกไปจากละครในสมัยหลัง
กล่าวโดยสาระสำคัญคือ แตกต่างออกไปทางเนื้อเรื่อง บท วิธีแสดง การแต่งกาย
และฉาก

เนื้อเรื่องของละครรำ หรือละครแบบไทยเดิมเป็นเรื่องของกษัตริย์
ซึ่งเป็นชนชั้นสูงสุดมักเอามาจากเรื่องพงศาวดารปรัมปราของชาวอินเดียซึ่งนำมา
ทางสุวรรณภูมิ และเรื่องที่เรียกกันว่าชาดก และทุกเรื่องจะต้องจบด้วยดี
(Happy Ending) คือ แม้ตัวเอกของเรื่องจะประสบความทุกข์ลำบากสักเพียงใด
ในขั้นต้น แต่ในขั้นปลายจะได้รับความสุขสำราญเป็นการทดแทนความทุกข์ลำบากนั้น
เสมอไป เรื่องจำพวกนี้ มี รามเกียรติ์ อมฤต และอิเหนาเป็นต้น การที่เอา
เรื่องจำพวกนี้มาแสดงเป็นละครรำ ก็เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า

เทวคา หรือวีรภักดิ์ อันเป็นที่เคารพนับถือของปวงชนมาแต่ดั้งเดิม อันโบราณ
 ชาติคิยราชประเพณีนั้น การแสดงละครเป็นมหรสพส่วนหนึ่งในการพระราชพิธีใหญ่
 ของพระเจ้าแผ่นดิน ก็มีปรากฏในกฎหมายโบราณว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรด
 ให้อาณาประชาราษฎร์ในอารักขาพระราชพิธีอินทราภิเษก เป็นต้น พิธีต่าง ๆ นอมคองการ
 สวัสดิคิมงคลระองค์พระมหากษัตริย์และบ้านเมือง เรื่องละครที่เด่นจึงนับให้เป็น
 การเฉลิมพระเกียรติยศของพระผู้เป็นเจ้า เพื่อจะให้เกิดสวัสดิคิมงคลทั้งผู้เล่นและ
 ผู้ดู ฉะนั้นเรื่องละครจึงต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า เช่นเรื่องรามเกียรติ์
 หรือ ออราทศย์ อันเป็นเรื่องแสดงประวัติของพระนารายณ์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 เรื่องละครว่ามีอยู่ไม่มากนักทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุที่เค็บวไชยสงครามและพระ
 พิธีใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นครั้งคราวทำไชยแสดงเพื่อบำรุงความสว่าง
 ของตามปกติ
 ธรรมคาไม อนึ่ง เรื่องหนึ่ง ๆ ก็ยาวมาก เช่นเรื่องรามเกียรติ์ อาจจับเล่นก่อน
 หนึ่งตอนใดก็ได้ สกกว่าในเรื่องใหญ่เรื่องเดียวกัน มีเรื่องย่อยที่จะตัดออกมาเล่นได้
 มากมาย เรื่องละครจึงไม่จำเป็นคงมีมาก มาในทศน'ดาบสมัยศรีอยุธยา มีเรื่อง
 อีเหนาชั้น ก็เป็นเรื่องยาวอีก เรื่องละครว่าจึงนับได้ว่าเกือบไม่มีหัวขึ้นอีกเลย
 ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การละครว่าเจริญสูงสุด ในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 พระองค์เป็นทั้งนักกวี และนักละครว่า จึงได้เก็บเอาเรื่องชาคกบาง นิตานบาง
 นิยายพื้นเมืองบาง มาแต่งเป็นบทละครว่า เพิ่มขึ้นจากที่มีอยู่แต่ก่อนหลายเรื่อง
 เช่น สังข์ทอง ศาวี ไกรทอง ฯลฯ ละครว่าจึงมีมากเรื่องขึ้น แต่เรื่องส่วนมากก็
 เป็นเรื่องของกษัตริย์ และจบลงด้วยดี คงอยู่ตามความนิยมของไทยมาแต่โบราณถึง
 กลาวแล้ว

สำหรับบทละครว่า นิยมแต่งเป็นกลอนมาแต่โบราณ เป็นกลอนกาพย์
 บ้าง เช่นเรื่อง นางมโนธรา และกลอนตลกบ้าง เช่น รามเกียรติ์ อีเหนา อัน
 เป็นลักษณะของกลอนไทยแต่ดั้งเดิม

วิธีแสดง อันนี้เป็นส่วนสำคัญที่สุดของการละครไทยมาแต่ปฐมกาล คำ
 ว่า "ว่า" บอกวิธีและความสำคัญของมันอยู่ในตัว ฉะนั้นความสำคัญของการแสดง
 ละครไทยจึงอยู่ที่ท่าร่าของตัวละคร ตัวละครจะกองรายร่าใหม่ทางคงามไปตามลักษณะ
 การของบทที่กำหนดไว้ ให้เข้ากับสำนวนภาษาพูดและจังหวะดนตรี เป็นต้นว่า ถึง

บทโกรธ ก็ต้องว่าความท้ออันแสดงความรู้สึก ให้แลเห็นจากท่าทางว่าโกรธ หรือ
แสดงบทโถม ก็มีท่าว่าอันประเดาประโลมอ่อนโยน นอกจากนี้ วิธีรำของตัวละคร
ในเรื่องก็มีต่าง ๆ กัน เช่นตัวมนุษย์ที่เป็นพระ ก็มีวิธีรำอย่างหนึ่ง ตัวนางก็มีวิธีรำ
อย่างหนึ่ง ตัวยักษ์ กังคัง ก็มีวิธีรำอย่างหนึ่ง แยกเรียกตามภาษาละครว่า
ท่าพระ ทานาง ทายักษ์ ท่าลิง ฯลฯ วิธีรำของแต่ละประเภท ก็มีกระบวนหลาย
อย่าง ตัวละครว่าแต่โบราณมาจึงมีฝึกหัดกันให้ชำนาญให้เป็นที่ ๆ ไป เช่นเล่น
เป็นตัวพระ ก็ฝึกท่าพระ ตัวนางทานาง ทายักษ์ทายักษ์ เป็นส่วน ๆ ไปทุกตัว

บทละครว่าเป็นกลอนหรือทั้งบททำเป็นเรื่องและบทพูด มีคนเสียงและ
ลูกคู่ ร้องเป็นลำนำเพลงต่าง ๆ แยกส่วนมากไซ้ร้องรายเป็นพื้น ตัวละครไม่ต้อง
พูดหรือร้องบทของตน เป็นแต่รำไปความที่ร้องหรือความหน้าพลทพที่ของใจคนตรี
คือ ปี่พาทย์คลอ และรับตามลำนำเพลง หรือช่วยในการดำเนินเรื่อง เช่นร้องให้
ออกเดิน หรือชมสวนชมคอง ที่ตัวละครไม่ต้องร้องหรือพูดของตน เป็นเพราะถือ
การพูดว่าสำคัญ คือต้องรำให้งามไปตามบทบาท เมื่อทุกตั้งของระวิงในการ
รำอยู่ ก็ต้องปลอบการะในการร้องให้คนเสียงและลูกคู่ร้องแทน สำหรับปี่พาทย์นั้น
เป็นเครื่องประกอบละครว่าอย่างสำคัญ ก็นอกจากเป็นจังหวะประคองการรำแล้ว
ยังเป็นเครื่องน้อมนำอารมณ์ ให้เคลิบเคลิ้มไปตามท่าว่าความท่าลำนำเพลงให้กลมกลืน
ไปกับกระบวนรำต่าง ๆ ด้วย เช่น ถึงตอนเดิน หรือท่าทางกบ่างใด เช่น นอน
อาบผ้า ก็ทำเพลงพระ เพลงนึ่ง ถึงตอนเดินเตมั่งทำเพลงรวิ ถึงตอนรบก็ทำเพลง
เชิด ถึงตอนเสรำก็ทำเพลงโอด ตอนโงมิมหรือหน้าพาทย์ไว้อย่างไร ตัว
ละครก็ว่าท่าท่าไปตามบทบาทนั้น ๆ โดยอาศัยปี่พาทย์ บรรเลงเพลงช่วยให้บทบาท
เด่นขึ้น

การแต่งกายของตัวละคร สันนิษฐานกันว่า เดิมเห็นจะแต่งอย่างคน
สามัญ เป็นแต่กระซิบเสื่อผ้าให้รัดกุมแน่นแฟ้นเพื่อท่าบทบาทใดสะดวก และเงิมเงิม
บางอนางให้คนดูรู้ว่าพวบทเป็นสัตว์ใด เช่นจะแสดงเป็นตัวนางก็มีผ้าพาดหลัง ทั้งนี้
เป็นคน ครั้นต่อมา เมื่อการละครเจริญขึ้น การแต่งกายของละครจึงได้รับการ
คิดแปลงให้เปลี่ยนมาแต่เครื่องอย่างท้าวพระยามากษัตริย์ คือ พานแบบมาจาก
เครื่องทรงของท้าวพระยามาแต่คึกค้ำบรรพ์ ที่เป็นดังนี้ คงจะเป็นด้วยเรื่องละคร
ว่าโดยมากเป็นเรื่องของกษัตริย์จึงกล่าวมาแล้ว เครื่องแต่งตัวจึงได้จำลองแบบ

มาจากเครื่องกษัตริย์ทั้งตัวละครและตัวนาง ส่วนตัวสำคัญอื่น ๆ ก็คิดแบบเครื่องแต่ง
 กายขึ้นใหม่เพื่อความสวยงามที่เพี้ยนกัน เช่นในเรื่องมียักษ์ มีอสูร ก็คิดแบบเครื่อง
 แต่งกายสำหรับตัวละครนั้น ๆ ใหม่นึกเพี้ยนกับความนิยม เป็นคนว่า มนุษย์มุ่งทางหงส์
 จับทับสนับเพลา แต่ยกหญิงฉกรรจ์ ขวาทองมนุษย์กับยักษ์แตกต่างกัน ในการแต่ง
 หน้าก็เช่นกัน มนุษย์ไม่เขียนหนวดเครา หากมีหนวดก็เขียนอย่างพรายปากเท่านั้น
 ส่วนยักษ์ต้องมีหนวดเครามาก* ความแตกต่างของ เครื่องแต่งกายละครว่าจึงกล่าวเช่น
 นี้เห็นว่า เป็นศิลปะอันหนึ่งที่สามารถจรรจงใจผู้ดูให้เห็นลักษณะท่าทางของตัวละครว่าอ่อน
 โขน ท้าวท้าวผู้คิดกันอย่างไร

ในส่วนฉากเรียกได้ว่า ละครว่าไม่มี หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่ง ละคร
 ว่าไม่มีฉากเปลี่ยนฉากเลย ตั้งแต่เริ่มแสดงจนจบฉากโรง ที่แสดงที่มานั้นออกเป็น
 สองตอน ๆ ซ่างในเป็นที่แต่งตัว ตอนข้างนอกเป็นที่แสดง มีแท่นหรือเตียงวางไว้
 กลางโรงสำหรับให้ตัวละครสำคัญนั่ง ส่วนตัวละครอื่น ๆ ที่รองลงไป เช่น เสนา
 ที่เลี้ยง นางกำนัล ก็นั่งที่พื้น ผู้ดูจะคอยเฝ้าสร้างมโนภาพเอาเองไปตามบท
 เช่น บทกล่าวถึงในป่า ถึงปราสาท หรือสนามรบ ก็นึกสร้างป่า หรือปราสาท
 หรือชุมชนขึ้นเองตามเนื้อเรื่องที่ถูกผู้ร้อง ถ้ามีอะไรที่จำเป็นสำหรับบทที่จะแสดง
 เช่นมีการเก็บดอกไม้ ก็ทำกิ่งไม้มาประกอบสำหรับให้ตัวละครทำทางแสดงไปตามเรื่อง

ลักษณะของละครว่า กล่าวโดยสังเขปที่สำคัญ คือ เนื้อเรื่อง บท วิธีแสดง
 การแต่งกาย ตลอดจนฉาก เป็นมาความที่บรรดาบรรดา ทั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
 มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ไม่มีเปลี่ยนแปลงอันใดมาแต่บัดนี้ แม้ที่ควร
 จะกล่าวถึงสำหรับละครว่าอีกอย่างหนึ่ง ก็คือแบบ แบบหนึ่งเริ่มกว่า ละครใน
 ลักษณะหนึ่งเริ่มกว่า ละครนอก มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ละครใน ตัวละคร
 เป็นผู้หญิง เรียกกันว่า ละครนางใน หรือละครข้างใน เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

๑. จากตำนานละครเรื่องอิเหนา ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนาค
 คำรณราชานุภาพ
๒. จากศุภนถลา ภาคผนวก ๑ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีได้พระองค์เดียว ส่วนละครนอกเป็นละครที่ราษฎร เล่นกันในพื้นเมืองมีขึ้นในคอน
ปลาบสมันศรีหรือบุรพา มีลักษณะเป็นอภางละครใน แต่ตัวละครเป็นผู้ชาย และตัว
ละครรองเป็นคนบทเอง เหตุฉะนี้ จึงนับว่าการละครของไทยได้สืบทอดกันมาโดย
ไม่เปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญอันเกี่ยวแก่เนื้อเรื่อง บท วิธีแสดง การแต่งกาย
และฉาก

ตกมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้
ทำการติดต่อกับนานาประเทศทางทวีปยุโรปใกล้ซิดนิงซ์เกินกว่าเดิม ได้มีการแก้ไขระ
เบียบการปกครองและคักแปลงวัฒนธรรมของประเทศให้เป็นที่ไปตามแบบตะวันตก
หลายประการ คือการละครของยุโรปจึงได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพล เป็นผลทำให้
เกิดละครแบบใหม่ขึ้น เริ่มจากคักแปลงละครรามาเป็นละครที่เรียกกันว่า แบบ
คักคำบรพ และเกิดละครที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า "ละครพูด" ขึ้นประปราย
ประจวบกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งเวลานั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นมกุฎ
ราชกุมาร เสด็จกลับจากการศึกษาในทวีปยุโรป พระองค์เป็นผู้สนพระทัยในเรื่อง
การละครอยู่แล้ว จึงได้ทรงเอาละครแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ ซึ่งมาเรียกกัน
ว่า ละครพูด และละครรอง ฉะนั้นจึงเป็นการสมควรที่จะกล่าวถึงละครแบบยุโรป
อันนับว่าเป็นแบบละครไทยในชั้นหลัง ๆ นี้ด้วยสักเล็กน้อย

การละครของยุโรปมีกำเนิดคักดลึงกันกับละครของประเทศทางตะวัน
ออก กล่าวคือเริ่มคักความคักแสดงประวัติ หรือสรรเสริญพระเป็นเจ้าในศาสนา
ก่อนแล้วต่อมาในชั้นหลังมีนักประพันธ์ประพันธ์ละครขึ้นมากมายหลายรส มีทั้งเรื่องรัก
เรื่องโศก เรื่องตลกขบขัน ละครก็คักกลายออกไปเป็นแบบคักต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น
เรื่องที่จะบการแสดงคักความคัก คักความคักสนุก เรียกว่า Comedy เรื่องที่จะบ
เรียกว่า Tragedy ที่เรียกว่าบคักนั้น เป็นเช่นเดียวกันกับละครไทย คือถึงแม้
ความคักกล่าวคักจะบังเกิดขึ้นแก่ตัวเอกของเรื่องในคอนต้น แต่ในคอนปลคักอุปสรรค
คักปวงจะสิ้นคักกันไป และตัวเอกก็คักได้รับความสุขเป็นการคักตอบแทน ละครแบบนี้ มี
เรื่องชื่อ Shakespeare เช่น เวนิสวานิช (The Merchant of Venice)
คักมใจคัก (As You Like It) เป็นคักตัวอย่าง ส่วนที่เรียกว่าบคักนั้นเป็น
เรื่องคักกกันคักคักกับชนิด Comedy คือ ตัวเอกของเรื่องจะคักองคักสู้คักคักกับโชค
คักคักหรือคักกับพระผู้เป็นเจ้า หรือไม่คักองคักสู้คักคักคักคักคักคักคักคักคัก จะประคักความ

สำเร็จสมใจปรารถนาในบัดนี้ แต่ครั้นแล้วเหตุการณ์จะผันแปรไป จนที่สุดความสำเร็จหรือความสูงที่ทั้งกันไว้นั้นก็จะกลับเสื่อมสิ้นไป และเรื่องก็จบลงด้วยความเศร้าโศก เพราะความกตัญญูของตัวเองนั้น ตัวอย่างของละครแบบ Tragedy นี้ ได้แก่เรื่อง Macbeth และ King Lear ของ Shakespeare เป็นคนละครจบรามแบบของไทยไม่ค่อยมี เพราะไม่นิยมกัน นอกจากละครสองประเภทนี้แล้ว ยังมีละครแบบอื่น ๆ อีก เช่น แบบตลกที่เรียกว่า Farce ซึ่งมีความมุ่งให้เรื่องมีความขบขันเป็นสำคัญ ก็มีละครที่เรียกว่า Opera อันมีความสำคัญอยู่ที่การดนตรีและการร้องเพลง เรื่องละครเหล่านี้ เป็นเรื่องของชนชั้นต่าง ๆ คือ ตัวเอกของเรื่องเป็นคนชั้นสูงก็ได้ หรือต่ำก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นแต่เรื่องของท้าวพระยามหากษัตริย์อย่างแบบละครไทย

ส่วนวิธีแสดง แสดงอย่างชีวิตของคนจริง ๆ คือ แสดงท่าทางและสีหน้าให้สมบทบาท และความเป็นจริงให้มากที่สุด ตัวละครที่ดี คือ ผู้ที่แสดงได้สมบทบาท ประหนึ่งว่าเรื่องละครนั้นเป็นชีวิตของคนจริง ๆ ทำให้ผู้ดูเห็นจริงไปตามบท พลอยมีความรู้สึกร่วมไปกับการแสดง จนอาจลืมว่านั่นเป็นแต่เพียงการแสดงสมมุติชีวิตขึ้นเท่านั้น ตลอดเวลาแสดง ผู้ดูจะเกิดความรู้สึกรัก หรือเกลียด หรือสงสาร เสียใจไปกับตัวละครตามท้องเรื่อง สุดแต่บทจะมีอย่างไร

ในเรื่องการแต่งกาย ละครแบบยุโรปแต่งตามกาลและเทศะ ให้สมกับความเป็นจริงตามเนื้อเรื่อง เช่นตัวกษัตริย์สมัยโคเมืองโค ก็แต่งแบบกษัตริย์ของสมัยนั้นเมื่อนั้น ก็วางเครื่องใช้เครื่องแต่งกายอย่างสามัญชน ตัวละครไม่มีเครื่องแต่งกายพิเศษก็เดินไปจากที่เป็นอยู่ตามธรรมดา จะมีแปลกไปก็แต่ในข้อที่ใช้สัญลักษณ์ และตกแต่งให้พิศดารแวววาวบ้างเพื่อความสวยงามเป็นที่เจริญตาของผู้ดูเท่านั้น

ส่วนฉากละครแบบยุโรป วางท้องเรื่องเป็นตอน ๆ ตอนใดกล่าวถึง

---

๑. จาก The English Drama ของ F. E. Schelling

๒. Costumes & Scenery for Amateurs of Mackay Constance
D'Arcy

เหตุการณ์ในสถานที่อย่างใดก็ตกแก่เวทียุติเป็นสถานที่อย่างนั้น เรียกว่าฉาก ในการแสดงเรื่องหนึ่ง ๆ จึงต้องการเปลี่ยนฉากหลายหน เว้นแต่เรื่องสั้น กล่าวถึงสถานที่แห่งเดียวไม่มีการเปลี่ยนฉาก ทุกฉากตกแก่ระดับประกาศาให้เห็นว่าเป็นของจริง เป็นคนว่าฉากห้อง ก็ประกาศาให้ดูเห็นประหนึ่งว่า เวทีละครนั้นเป็นห้องจริง ๆ หรือฉากป่าก็ตกแก่ให้คนดูแลเห็นเป็นป่าจริง ๆ สุดแล้วแต่เนื้อเรื่องกล่าวถึงสถานที่อย่างใด ก็จัดทำให้ฉากเป็นสถานที่อย่างนั้นทุกประการ

ลักษณะของละครแบบยุโรปดังกล่าวมา เราจะเห็นว่าเป็นอย่างละครชนิดที่เรื่อกันว่า ละครพูด ละครร้องของไทยสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้ ก็เพราะละครพูด และละครร้องของเรานั้นถ่ายแบบมาจากละครที่กล่าวนี้เอง การละครของเราจึงอาจแยกโลกกว้างว่า เป็นละครว่าแบบไทยเดิมแบบหนึ่ง กับละครแบบยุโรปอีกแบบหนึ่ง ละครแบบยุโรปได้เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาล ๖ ก็แพร่หลายโดยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นองค์หนึ่งที่ทำให้เกิดความนิยมคือ พระองค์ได้ทรงละครแบบยุโรปมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ตามที่ใครบรรยายมาแล้ว ในพระราชประวัติก่อนหน้านั้น ครั้นพระองค์ได้เสวยราชย์ก็ทรงละครแบบยุโรปแสดงในราชสำนักหลายครั้ง หลายหน เป็นที่เลื่องลือในกระแวนละครสมัยใหม่ จนอาจกล่าวได้ว่า ศิลปะละครพูด ละครร้องแบบใหม่ พระองค์ทรงสร้างขึ้นถึงขั้นสูงสุดไม่มีผู้ใดเท่าเทียมเสมอเหมือน

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงละครแบบยุโรปอยู่ช้านาน และในบางคราวก็ทรงละครว่าแบบไทยบ้าง ดังปรากฏในบัญชีต่าง ๆ ของพระองค์ที่นำมาลงไว้ข้างต้นนั้น มาจนถึงสมัยทรงสนพระทัยในวรรณคดีสมัยประเทศ อิทพิทลวรรณคดีสันสกฤตทำให้พระองค์ได้พระทัยในละครแบบสันสกฤต ถ้าเราจะพิจารณาประวัติการพระราชนิพนธ์หนังสือของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เราอาจกล่าวได้กว้าง ๆ ว่า เกิดจากพระราชนิพนธ์เป็นสองสมัย ในสมัยแรก จะเห็นว่าทรงเอาพระทัยใส่ในวรรณกรรมฝ่ายตะวันตก คือ ฝ่ายยุโรปมาก โดยเฉพาะในทางการละครจึงปรากฏว่าได้ทรงแปลและแปลงบทละครจากละครอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นละครไทยหลายเรื่อง ในสมัยต่อมาได้ทรงสนพระทัยในวรรณกรรมของสมัยมาประเทศ จึงปรากฏว่าได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องสำคัญเกี่ยวกับวรรณคดีของอินเดียหลายเรื่อง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ (บทร้องและบทพากย์) อันเป็นเรื่องที่ถ่ายทอดมาจากเรื่อง

"รามายณะ" วรรณคดีชิ้นสำคัญของภารตะวรรณ นอกจากนั้นยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง เป็นต้นว่า พระนลคำหลวง พระศุภหเสป ปรีบทรรษิกา ศกุนตลา สāvitrī นารายณ์เสียบปาง และอภิธานประกอบ โคลงสุภลักษ์ณ์ว่าครูป เรื่องเหล่านี้ มีเค้าโครงเดิมเป็นของอินเดียทั้งสิ้น ด้วยเหตุที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าทรงนิพนธ์ในวรรณคดีในสมัยหลังนี้เอง จึงทำให้ศิลปะและความคิดเห็นในรูปต่าง ๆ แบบอินเดียเขามามีความเกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์ของพระองค์เป็นอันมาก

เราอาจกล่าวได้ว่า บทละครสันสกฤตอันเป็นแขนงหนึ่งของวรรณคดีอินเดีย เป็นส่วนที่มาทำให้พระองค์ได้แนบความคิดในการละคร อันการละครของอินเดียนั้น ถ้าจะนำมากล่าวแยกแยะก็จะมีคิยาวโดยไม่จำเป็น จึงขอสรุปกล่าวอย่างสั้น ๆ ว่า ละครแบบหนึ่งของอินเดียได้กลายมาเป็นละครเดิมของไทย คือ ละครโนราห์ ชาติวิ ซึ่งคลี่กลายมาเป็นละครรำในตอนหลัง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ได้สันนิษฐานคำว่า "ชาติวิ" ไว้แล้วเป็นการถูกต้องโดยไม่มีปัญหา ก็ยังมีละครอีกแบบหนึ่งซึ่งมีรูปใกล้เคียงกับละครแบบยุโรป ซึ่งได้กลายมาเป็นละครพูดของไทยดังกล่าวดแล้ว ตัวอย่างละครของอินเดียแบบนี้ ก็คือเรื่อง ปรีบทรรษิกา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าทรงแปลถอดออกเป็นภาคไทยแล้ว

ข้อที่ควรสังเกตของละครแบบนี้ ก็คือการเจรจาของตัวละคร ซึ่งศาสตราจารย์ Arthur A. Macdonnell (M.A. Ph. D) แห่งมหาวิทยาลัย Oxford อธิบายไว้ในหนังสือ History of Sanskrit Literature ว่า ละครสันสกฤตนั้นกำหนดให้ตัวละครพูดภาษาต่าง ๆ ตามชั้นวรรณะของบุคคล ชั้นสูงที่สุดเป็นผู้ชายใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งมักถูกเป็นทำนองฉันท คณะต่าง ๆ ตัวนางและชายที่เป็นชนชั้นต่ำ พูดภาษาปรากฤต และในจำพวกที่พูดภาษาปรากฤตนี้ ยังแบ่งย่อยละเอียดลงไปอีกชั้นหนึ่ง เช่นนางใช้ภาษามหารากวี ในที่เป็นนพโล่า แต่ในบทชายใช้ภาษาเศวตเสณี ตัวเสนาใช้ภาษามคธ โคบาลใช้ภาษาอภีร์ คนไพร่ชั้นต่ำสุดใช้ภาษาไปสชาติ เป็นต้น

เมื่อได้พรรณนาถึงละครแบบต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ในการละครของไทย และกล่าวถึงพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า ในการละคร และวรรณคดีที่เกี่ยวกับละครแล้ว บัดนี้ถึงเวลาสมควรที่จะพิจารณาบทละครเรื่องมัทนะพาธาว่ามีรูปลักษณะดำเนินไปในทำนองใด

พิเคราะห์ตามเนื้อเรื่อง วิชีแสง การแต่งกาย และฉาก จะเห็นว่า เรื่องมีทนะพาทานีรูปเป็นไปตามละครแบบยุโรป ในส่วนการเจรจาของตัวละครที่พูดคำฉันทลักษณ์จะเอนเอียงไปข้างละครสันสกฤต นอกจากนี้ยังมีคอนเสกถึง การฟอนรำ บ่งให้เห็นว่าเป็นละครแบบไทยเดิม ฉะนั้นจึงรวมกล่าวโดยสรุปว่า ละครเรื่องมีทนะพาทานี มีรูปประสมคลุกเคลาเอาศิลปะแห่งการละครแบบตะวันตก และตะวันตกเข้ามาด้วยกัน

ในการที่กล่าวว่า ละครเรื่องมีทนะพาทานีรูปเป็นละครแบบยุโรปนั้น อาศัยหลักที่ว่า บทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องที่จะลงความเศร้า (Tragic Ending) ความการพลัดพรากจากความรักของตัวละครเอกทั้งสองของเรื่อง คือ มีทนะ และ ชัยเสน ความรักที่ชัยเสนมอบยกยอมีทนะ และความภักดีที่มีทนะมีอยู่คล้ายเสนนั้น น่าจะทำให้คนทั้งสองอยู่ครองกันความมาสู่จุดจบอันตายสุข แต่ครั้นแล้วการเจรจา ใดเป็นไปดังที่ควรจะเป็นนั้นไม่ ในตอนที่สุด คนคนสองแยกจากกัน โดยมิทนะถูก ฆ่ากลายเป็นคนไม่ไว้วิญญาณที่จะรักหรือรับความรักของผู้ใดอีกต่อไป เรื่องรักอันสม ประสงค์ก่อให้เกิดความชื่นบานในบั้นต้น ก็ต้องมาผิดหวังประสพความเศร้าโศกในบั้น ปลาย เรื่องมีทนะพาทานี จึงเป็น เรื่องที่จะลงความเศร้า หรือเรียกอีกนัยหนึ่ง ว่าจรรยา การจบแบบนี้ ไม่เป็นที่นิยมกันในการละครแบบไทยเดิม แต่เป็นการจบ ชนิดหนึ่งที่ยอดนิยมในการละครแบบยุโรป

วิชีแสงและฉาก ถ้าเป็นหนักไปทางแบบละครยุโรป กล่าวคือ ในการแสดง ตัวละครไม่คงรวมว่าไปตามจังหวัดพระนคร เว้นไว้แต่ตอนที่กำหนดให้เป็น ฉนวนว่าจับระบำ คงแสดงบทพาทานีตามความเป็นจริง ให้คล้ายคลึงกับอาชีพการงาน ของคนธรรมดาที่เป็นอยู่ตามโลกอันสืบ ตัวละครพูดบทของตนเองเป็นทำนองพูด ไม่ ระวังสำเนาเข้ากับพาทานี ส่วนฉากมีการเปลี่ยนตามเนื้อเรื่อง ดังจะเห็นได้ว่า ใน เนื้อเรื่องตอนแรกกล่าวถึงวิมานของสุเทพณ์ ก็จัดเป็นวิมานเมืองสวรรค์ ต่อมาเป็น เหตุการณ์ในกลางหิมะวันก็เปลี่ยนเป็นฉากป่า แล้วก็เปลี่ยนเป็นสถานที่เรื่อยไป จน ที่สุดของเรื่องได้เปลี่ยนมาเป็นฉากป่าดงหิมะวันอีกนัยหนึ่ง ถิ่นการตกแต่งฉากก็ พยายามจัดทำให้สมจริง สมแต่ว่าจะเป็นวิมาน เป็นป่า เป็นปราสาทราชมนเฑียร อย่างไร นอกจากนั้นก็มีการประกอบฉาก อันเป็นของใช้สำหรับแสดงให้สมเรื่อง อกตัวอย่างเช่น ในฉากที่นางาวิน พัววิชีได้รับกนิษมามาถึงวิมานของสุเทพณ์ เพื่อ

ดูเพิ่มเติมจะได้ออกนอกนี้ นางรับรัก สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงอธิบายถึงการจัด
จากไว้อย่างละเอียดกว่า จากนั้นควรมีเรื่องประกอบอะไรบ้าง ดังในบทพระราช
นิพนธ์ต่อไปนี้ "คนใช้น้ำเครื่องพิธีออกมา คือ นายศรี ท้าวบุญ เป็ด ไก่ มะพร้าว
ถอน ยันเหมส่วรับจุดไฟ และเทียนชะนวนจุดไฟพร้อม..... และมีคนเอา
หมากมาทอดแล้วเอาหมักวางปูบนหน้าตาเป็นอาสนะ...." จะเห็นได้คำคำอธิบาย
บายนี้ว่า สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงหมายามให้มีการแต่งฉากใหญ่สมความเป็น
จริงในการบวงสรวงทำพิธี จึงต้องมีเครื่องใช้ในการแต่งฉากดังกล่าวมาแล้ว
ลักษณะความนิยมในการแต่งฉากที่ไม่เพียงแต่สมมุติขึ้นเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นของเล่น ๆ
เพราะจะเป็นเรื่องสมมุติก็แต่งให้เห็นสมจริงเช่นนี้ เป็นเอกลักษณ์ของยุโรป

การแต่งกายของตัวละคร เรื่องนี้ก็เช่นกัน คือถือตามละครแบบยุโรป
ในประการที่แต่งให้ถูกต้องตามกาลเทศะ มีทนะชาชา ประทับชันโซ่เป็นเครื่อง
ของชาวอาระบอโบราณ การแต่งกายจึงอาศัยเค้าร่างอันเล็กเล็ก ๆ น้อย ๆ
แล้วมาคิดแปลงเพิ่มเติมให้ดูสวยงามความคิดปรการละคร และตามความนึกเห็นของ
จางวางศรี ฐานะอนุศาสนจักรกร ผู้เป็นจักรกรประจำราชสำนัก ซึ่งย่อมจะได้
รับความเห็นชอบเห็นงามจากพระองค์แล้ว ถ้าเราจะลึกลับภาพในหนังสือนี้แล้ว
จะรู้สึกเห็นเค้าว่ามีลักษณะ เป็นชาวอาระบอหรือบุรุษ ๆ ลักษณะการแต่งกายเท่า
ที่ปรากฏในภาพประกอบนั้น เห็นใจว่าตัวนางแต่งคล้าย คลึงไปจากการแต่งกายของ
หญิงอินเดีย และประคองประคองให้ดูสวยงามขึ้น ส่วนตัวละครที่เป็นเพศชาย ถ้า
สังเกตแล้วจะเห็นว่าแต่งกายเป็นสองแบบ แบบมาชางไทยแบบหนึ่ง แบบไปข้าง
ฝรั่งแบบหนึ่ง ดังเช่นสุเทษณะ เทษบุตร แต่งกายมาชางไทย ก็อยู่ห่างหงส์ทับ
จีบลับเรลา แดชมเสนและตัวละครอื่น ๆ แต่งกายไปข้างแบบฝรั่ง ที่เป็นดังนี้เห็น
ได้ว่า คงจะเป็นเพราะเรื่องมีทนะชาชา มีตัวละครเป็นพวกชาวฟ้าพวกหนึ่ง ชาว
ดินพวกหนึ่ง ก็ต้องแยกเครื่องแต่งกายให้แตกต่างกันเสีย ชาวฟ้าให้แต่งมาชางไทย
ให้เป็นไปตามความนิยมของศิลปะปรการแต่งตัวละครไทยมาแต่เดิม ชาวดินก็คิดเครื่อง
แต่งกายขึ้นใหม่ให้เอนเอียงไปข้างแบบฝรั่ง เพื่อจะได้ต่างกัน จึงดูเป็นเครื่องแต่ง
กายละครที่ปน ๆ กันอยู่ แต่อย่างใดก็ตาม เครื่องแต่งกายของตัวละครในเรื่องที่
สร้างขึ้นให้เป็นสมัยโบราณก็ควมบรรพทางไกล อย่างเรื่องมีทนะชาชาที่ ออมหรือเอา
ความสมมุติเป็นสำคัญ สุกกว่าประคองชันโซ่เห็นความแตกต่างและให้เห็นเป็นศิลปะ

ดูสวยงามแล้วก็เป็นใช้ได้

ว่าถึงลักษณะที่เอเนเลียนไปข้างละครสันสกฤตก็คือ คำพูดที่ตอบของภวละครไชภาษาร อมกรอง เป็นฉันทและกาพย์ทั้งหมัด เว้นแต่คำพูดของศิษย์ระกาละทร-คินสองคน คือ นาคกับสุนซึ่งจัดเป็นคนชั้นต่ำลงมา ไชภาษารอมแก้ว ลักษณะเช่นนี้ แสดงว่าถือตามแบบละครสันสกฤต ซึ่งแบกการเจรจาของตัวละครตามชั้นของบุคคลว่าโดยธรรมดา คำร้องอมกรองที่จะใช้โดยตัวละครของชาติใด บอมนิเวศิประพันธ์ตามภาษาของชาตินั้น บุคคลบคำขึ้นให้คล้องจองกัน ทั้งง่าย ไพเราะ เช่นบทละครของไทยแต่เดิมมากี่ชกกลอนตลาดเป็นพื้น เพราะกลอนตลาดเป็นลักษณะการร้องอมกรองของไทยชนิด ง่ายง่าย ไพเราะ ส่วนฉันทนั้นเป็นแบบการประพันธ์กรอกรองของอินเดีย ซึ่งใช้กันเป็นสามัญ โดยถ้าจะเปรียบกับกับกลอนตลาดของไทย การที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงใช้ฉันทเป็นบทละครไม่ใช้กลอนตลาดเช่นนี้ เป็นการแสดงว่าจะให้เห็นอย่างละครสันสกฤต ซึ่งคงจะเป็นโดยเหตุผลที่ว่า ทรงกำหนดให้เป็นเรื่องของชาวภารตวรรณโบราณ ในดินแดนภารตวรรณอันนิยมพูดเป็นคำฉันททั้งนี้ในการแสดงละครก็ทรงแต่งเป็นคำฉันทอยู่โดยมิให้เรากลันกับความนิยม

ในที่พิจารณาถึง เรื่องก่อนแรกในบทของสุเทนมในสวรรค์ สุเทนมประทับอยู่ในลานหน้ามุข เค็จของวิมาน จิตรเสนหัวหน้าพวกคนสวรรค์ได้จัดคนสวรรค์ และ อีปสรมาขับร้องฟ้อนรำว่าเธอสุเทนมฯ การฟ้อนรำชนิดนี้เรียกว่าระบำ บูร่า รำ เป็นคู่ ๆ เขาก็มีคนตรีที่พาทยและลำนำร้อง สำหรับดูความงดงามในกระบวนฟ้อนรำกับทั้งลำนำขับร้องอันไพเราะประกอบกัน เป็นของมีมาแต่โบราณ นิยมกันในสยามประเทศ ตลอดไปจนชวา และพม่า ฉาเวียกการฟ้อนรำชนิดนี้ว่า "สเรัมปี" พม่าเรียกว่า "ปวย" การฟ้อนรำแบบระบำนี้ของใต้เป็นรากเงาของละครราชองไทยที่กล่าวมาแล้ว การที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกำหนดไว้ใหม่เป็นการฟ้อนรำในเรื่องมัทนะพาธา ก็เท่ากับว่าทรงลักษณะละครแบบไทยเข้าไปในเรื่องด้วยอีกอย่างหนึ่ง

เมื่อสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า รูปทรงบทละคร เรื่องมัทนะพาธาอันการวางโครงเรื่อง วิธีแสดง การแต่งกาย และนาฏ เป็นลักษณะของละครแบบไทยแบบยุโรป และแบบสันสกฤตคลุกเคล้ากัน หรือจะพูดอีกนัยหนึ่งก็ว่าเป็นที่รวมแห่งศิลปการละครแบบตะวันตกและตะวันออกเข้าไว้พร้อมบริบูรณ์อย่างงดงาม